

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-6>

ФОРМУВАННЯ ВІДЧУТТЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕЧНОСТІ У СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНО-ПРАВОВИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Інна Ільницька,

аспірантка кафедри психології

Херсонського державного університету (Херсон, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-7363-1140

innavizastar@gmail.com

Анотація. У статті представлено результати емпіричного дослідження особливостей та чинників формування соціально-психологічної безпеки молоді півдня України. Проведене опитування 208 студентів спеціальностей «Право» та «Економіка» (віком 16–26 років, 67,8% жінок). Використано опитувальник-самозвіт Т.В. Ексакусто, що дозволяє оцінити гармонійність, задоволеність та захищеність суб'єкта в міжособистісних відносинах (когнітивний, емоційний та конативний компоненти відчуття соціально-психологічної безпеки). Детально проаналізовано розподіл відповідей на окремі питання, що стосуються засобів та умов, необхідних для підтримки психологічної цілісності суб'єкта відносин. Результати порівняльного аналізу підвбірок студентів різних курсів бакалаврату і магістратури показали стрімку динаміку формування всіх компонентів соціально-психологічної безпечності під час навчання в університеті, що пов'язане з набуттям особистісної зрілості та професійних компетенцій. Виявлено достовірні відмінності, що демонструють вплив сімейних та гендерних чинників: нижчий рівень психологічної захищеності в дівчат порівняно із хлопцями, а також численні переваги відчуття безпечності в одружених осіб. Зроблено висновки про необхідність цілеспрямованого формування навичок безпечної міжособистісної взаємодії студентів, починаючи з першого курсу навчання.

Ключові слова: соціально-психологічна безпека, відчуття безпечності, гармонійність, задоволеність, захищеність у стосунках, гендерні відмінності.

FORMATION OF SENSE OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL SECURITY IN STUDENTS OF ECONOMIC AND LEGAL SPECIALTIES

Inna Ilnitska,

Postgraduate Student at the Department of Psychology

Kherson State University (Kherson, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-7363-1140

innavizastar@gmail.com

Abstract. The article presents the results of an empirical study of the features and factors of formation of socio-psychological security of young people in southern Ukraine. It was conducted a survey of 208 students majoring in Law and Economics (aged 16–26, 67,8% of women). It was used Questionnaire-self-report T.V. Eksakusto which allows to assess the harmony, satisfaction and security of the subject in interpersonal relationships (cognitive, emotional and conative components of the sense of socio-psychological security). The author analyzed the distribution of answers to individual questions concerning means and conditions of maintaining the psychological integrity of the subject of relations. The results of comparative analysis of subsamples of students from different bachelor's and master's undergraduate courses showed the rapid dynamics of the formation of all components of socio-psychological security during university studies, which is associated with the acquisition of personal maturity and professional competencies. Significant differences were found, showing the influence of family and gender factors: lower levels of psychological protection in girls compared to boys, as well as numerous benefits sense of security in married people. Conclusions are made about the need for purposeful formation of skills of safe interpersonal interaction of students starting from the first year of study.

Key words: socio-psychological security, sense of security, harmony, satisfaction, protection in relationships, gender differences.

Вступ

У проблематиці стосунків людини з навколишнім середовищем питання безпеки є фундаментальним. Ієрархічна теорія мотивації А. Маслоу визначає безпеку (відчуття стабільності, захист від зовнішніх загроз, відсутність страхів) як базисну потребу – без її забезпечення неможливе формування соціальних, пізнавальних, естетичних, духовних та інших потреб вищого рівня (Maslow, 1954). У сучасних соціальних науках безпека розглядається у двох аспектах: як об'єктивна властивість макро- та мікросередовища, що дозволяє людині підтримувати оптимальний рівень функціонування та задовольняти свої потреби (Kotik, 1989; Baeva, 2003; Wang et al., 2019), та як внутрішня, суб'єктивна характеристика особистості, що зумовлює комфортне існування, прогресивний розвиток, швидку адаптацію до змінних або стресових умов (Maddi, 2004; Prykhodko, 2017; Blynova et al., 2018). Останніми роками проблема безпеки гостро постає для мешканців України, особливо її прикордонних регіонів, які перебувають під впливом зовнішньої військової загрози, що посилюється тривалою соціально-економічною кризою в державі. Це зумовлює необхідність вивчення психологічних аспектів формування почуття безпеки в різних категоріях населення.

Мета статті – описати кількісні та якісні характеристики сформованості відчуття соціально-психологічної безпеки у студентів, а також з'ясувати умови його формування.

Матеріал і методи дослідження

В опитуванні взяли участь 208 студентів Херсонського державного університету. Вік респондентів – від 16 до 26 років ($18,24 \pm 2,02$); серед них 141 жінка та 67 чоловіків, тобто 67,79 та 32,21% від загальної кількості вибірки. У складі вибірки представлені бакалаври 1–4-х курсів навчання (45, 43, 46 та 40 осіб відповідно), а також магістри 1-го року навчання (34 особи). Серед опитаних більшість неодружені (181 особа, або 87,02% вибірки), 24 хлопців та дівчат мають подружжя, троє розлучених.

Для збору даних використано опитувальник «Соціально-психологічна безпека суб'єкта», розроблений Т.В. Ексакусто на основі авторської теоретичної моделі. Вона проголошує, що психологічна безпека, будучи необхідною умовою існування людини та суспільства, реалізується через різні форми соціальних взаємодій: спільну діяльність, адаптацію людини до життєвого середовища та дотримання певних відносин між ними. В основі відчуття соціально-психологічної безпеки (далі – СПБ) лежать відносини суб'єкта з іншими людьми – система стійких, близьких, емоційно забарвлених взаємозв'язків та сформовані у процесі соціалізації настанови стосовно цих відносин (атитюди). Міжособистісні відносини та СПБ суб'єкта мають загальну структуру, яка включає афективний, когнітивний і конативний компоненти; визначальним серед них є афективний (емоційно-мотиваційний) (Ексакусто, 2010).

Головними умовами соціально-психологічної безпеки в цій моделі виступають: задоволеність міжособистісними відносинами; гармонійний характер взаємодій і взаємин; захищеність у відносинах.

Задоволеність співвідноситься з емоційно-мотиваційним компонентом СПБ та розуміється як показник позитивно оцінюваного взаємозв'язку, що дозволяє реалізувати потреби й інтереси суб'єктів відносин.

Гармонійність співвідноситься з когнітивним компонентом структури СПБ та розуміється як порозуміння, зв'язність, несуперечливість. Гармонія відносин проявляється через узгодженість суджень суб'єкта щодо своїх стосунків з іншими.

Захищеність суб'єкта взаємин (конативний компонент СПБ) характеризується за допомогою об'єктивного і суб'єктивного аспектів. Об'єктивний аспект – відсутність чи наявність загроз, деформацій, порушень та труднощів у відносинах. Суб'єктивний аспект передбачає стійкість людини до несприятливих впливів (образ, примусу, ігнорування, маніпулювання тощо), що

виникають у процесі взаємин, а також здатність приймати думки, переконання, цінності інших людей як даність, визнавати існування інакшого погляду.

Методика-самозвіт містить 20 питань із п'ятьма варіантами відповіді, розробленими окремо для кожного пункту; під час оброблення зроблені вибори переводяться в бали від 0 до 4. З них 14 питань становлять субшкали гармонійності, задоволеності й захищеності; інші шість пунктів інтерпретуються окремо, вони являють собою мініопитувальники, які є основою для розрахунку додаткових індексів. Під час оброблення результатів проводилася індексація шкал – сумарні оцінки діляться на максимально можливу кількість балів (кількість питань, помножена на 4).

Опитування відбувалося у 2019–2020 рр., очно у студентських групах, у складі комплексної діагностики особистісного потенціалу юнаків.

Математичний аналіз отриманих даних включав методи описової статистики, перевірку нормальності розподілу кількісних змінних, розрахунок частот отриманих відповідей з їх подальшою інтерпретацією. Для виявлення соціально-демографічних чинників, що впливають на формування СПБ студентів, було здійснено порівняльний аналіз показників в підгрупах, виділених за різними критеріями: курсом навчання, статтю, сімейним статусом. Використано непараметричні критерії: U-критерій Манна – Уїтні для порівняння двох незалежних вибірок, H-критерій Краскела – Уолісса для порівняння водночас п'яти вибірок. Розрахунки проведено за допомогою програми SPSS Statistics.

Аналіз емпіричних результатів

За даними описової статистики вимірів СПБ у вибірці (табл. 1), найвищий середній показник отриманий щодо шкали гармонійності міжособистісних стосунків, найнижчий – щодо шкали задоволеності. Оскільки емпіричні показники студентів розподілені нерівномірно, розподіл не відповідає критеріям нормальності, це вимагає непараметричних методів аналізу результатів.

Таблиця 1

Середні тенденції та міри розподілу вимірів соціально-психологічної безпеки у вибірці студентів (N = 208)

Статистичні параметри	Гармонійність	Задоволеність	Захищеність	Загальний показник СПБ
Середнє	0,70	0,57	0,65	0,63
Медіана	0,67	0,58	0,65	0,64
Ст. відхилення	0,16	0,13	0,15	0,11
Мінімум	0,25	0,21	0,15	0,23
Максимум	1,00	0,88	1,00	0,88
<i>Критерії нормальності та рівномірності розподілу</i>				
Асиметрія	0,04	-0,02	-0,66	-0,55
Ексцес	-0,27	-0,18	0,65	0,71
Значущість критерію Колмогорова – Смирнова	0,003	0,185	0,002	0,248

Примітка: стандартна помилка асиметрії становить 0,17, стандартна помилка ексцесу – 0,34

Оскільки ми маємо справу з малодослідженим феноменом, розглянемо детальніше розподіл відповідей на окремі пункти шкали безпечності.

Когнітивна складова частини відчуття СПБ студентів

Частоти відповідей на питання анкети, що становлять шкалу «Гармонійність», представлені в табл. 2. Привертає увагу те, що майже половина студентів хотіли б змінити свої стосунки

з іншими людьми, оскільки вони їх не влаштовують. Водночас більшість респондентів відзначили, що вважають стосунки з навколишніми цілком гармонійними. Це можна пояснити тим, що молоді люди розглядають сферу міжособистісних відносин як простір для постійного саморозвитку та самовдосконалення.

Таблиця 2

Розподіл варіантів відповідей на питання шкали «Гармонійність» (N = 208)

Варіанти відповідей	а) так, звичайно	б) так, але не завжди	с) важко сказати	д) зазвичай ні	е) ніколи
<i>1. Чи вважаєте Ви, що стосунки з іншими людьми допомагають Вам удосконалювати навички спілкування та вдосконалюватися самому?</i>					
Розподіл	102	92	11	3	0
%	49,04	44,23	5,29	1,44	0,00
<i>2. Якби ви могли обирати, хотіли б ви змінити свої стосунки з іншими людьми?</i>					
	е) ні, тому що стосунки мене влаштовують	д) скоріше ні	с) важко сказати	б) скоріше так	а) так, бо стосунки мене не влаштовують
Розподіл	30	31	45	91	11
%	14,42	14,90	21,63	43,75	5,29
<i>3. Чи вважаєте Ви свої стосунки з іншими людьми гармонійними (надійними, стійкими, узгодженими)?</i>					
	а) так, це так і є	б) скоріше так	с) важко сказати	д) скоріше ні	е) ні, стосунки не такі
Розподіл	62	98	34	9	5
%	29,81	47,11	16,35	4,33	2,40

Наступні питання дозволяють охарактеризувати наявну систему стосунків та прояснити умови досягнення гармонійності відносин. Респондентів просили обрати із запропонованих переліків п'ять найважливіших пунктів. Як видно з табл. 3, студенти обирають переважно ті характеристики спілкування, якими вони задоволені. Це відображає настанови стосовно внутрішніх і зовнішніх умов успішної взаємодії. Найбільш значущими постають внутрішні характеристики: знання про себе та партнера, а також упевненість у собі та цікавість співрозмовника – їх обрали від 74,52 до 87,98% опитаних.

Таблиця 3

Розподіл відповідей на питання 4 «Що робить Ваші стосунки з іншими людьми узгодженими, несуперечливими, стійкими?» (N = 208)

Характеристики	Кількість виборів та % частка	Наскільки Ви задоволені кожною з обраних характеристик				
		а) зовсім ні	б) невеликою мірою	с) середньою мірою	д) великою мірою	е) дуже великою мірою
1	2	3	4	5	6	7
1. Знання про себе, свої особливості	163	0	19	37	64	43
	78,36	0,00	9,13	17,79	30,77	20,67
2. Знання про партнера, його особливості	183	2	9	39	96	37
	87,98	0,96	4,33	18,75	46,15	17,79
3. Знання про ситуацію, її особливості	137	0	13	47	57	20
	65,87	0,00	6,25	22,60	27,40	9,62

Закінчення табл. 3

1	2	3	4	5	6	7
4. Комфортна обстановка спілкування	112	0	9	30	52	21
	53,85	0,00	4,33	14,42	25,00	10,10
5. Цікавий співрозмовник	155	0	6	25	69	55
	74,52	0,00	2,88	12,02	33,17	26,44
6. Упевненість у собі	163	10	7	36	64	46
	78,38	4,81	3,37	17,31	30,78	22,11
7. Відсутність нерозуміння, труднощів	116	3	7	35	33	38
	55,77	1,44	3,37	16,83	15,87	18,27
8. Можливість отримати вигоду (вирішити питання з користю)	49	10	3	15	8	13
	23,56	4,81	1,44	7,21	3,85	6,25

Для характеристики своїх стосунків з іншими людьми студенти обирають переважно позитивні характеристики (табл. 4): доброзичливі, довірчі, близькі, привабливі. Але негативні моменти також частково наявні у відповідях. Найвиразніше молоді люди відчувають наявність контролю, часто великою або дуже великою мірою – більше половини опитаних охарактеризували свої відносини як «контролюючі та контрольовані». Це свідчить про дефіцит самостійності в організації поведінки, притаманний студентській вибірці.

Таблиця 4

**Розподіл відповідей на питання 5.
«Як можна схарактеризувати ваші стосунки з іншими людьми?»**

Характеристики відносин	Кількість виборів	Наскільки це характеризує Ваші відносини				
		а) зовсім ні	б) невеликою мірою	с) середньою мірою	д) великою мірою	е) дуже великою мірою
1. Агресивні	87	48	32	6	1	0
	41,83	23,08	15,38	2,88	0,48	0,00
2. Ворожі	76	47	15	12	2	0
	36,54	22,60	7,21	5,77	0,96	0,00
4. Маніпулятивні	96	31	30	30	5	0
	46,15	14,90	14,42	14,42	2,40	0,00
6. Контролюючі та контрольовані	125	13	22	43	31	16
	60,09	6,25	10,58	20,67	14,90	7,69
8. Такі, що віддаляють	59	17	19	14	9	0
	28,37	8,17	9,13	6,73	4,33	0,00
3. Доброзичливі	198	0	4	15	113	66
	95,19	0,00	1,92	7,21	54,33	31,73
5. Привабливі	157	0	12	51	79	15
	75,48	0,00	5,77	24,52	37,98	7,21
7. Такі, що притягують	137	1	7	50	64	15
	65,87	0,48	3,37	24,04	30,77	7,21
9. Довірчі, близькі	180	3	4	43	74	56
	86,54	1,44	1,92	20,67	35,58	26,92

Емоційно-мотиваційна складова частина СПБ студентів

Результати показали, що більшість опитаних задоволені або дуже задоволені своїми стосунками. Спілкування з іншими викликає в них нейтральні емоції або зацікавленість, позитивний настрій (п. п. 7 та 8 у табл. 5). Водночас понад половина студентів відповіли, що іноді у процесі спілкування з іншими відчувають втому і роздратування; відзначили напруженість або непорозуміння. Досить значна частка студентів переживають почуття страху, що стосунки не складуться або їх не зрозуміють, – загалом 35,1% дали ствердну відповідь на п. 13 (варіанти *a* та *b*). Цікаво, що страх неприйняття в міжособистісних стосунках значно більшою мірою відчувають дівчата, ніж хлопці (U-критерій Манна – Уїтні становить 3 877,5 за $p = 0,033$). Усе це окреслює зони небезпеки в соціальних відносинах студентів.

Таблиця 5

Розподіл відповідей на питання шкали «Задоволеність» (N = 208)

<i>6. Чи задовольняють Вас ваші стосунки з іншими людьми?</i>					
Варіанти відповідей	а) дуже задовольняють	б) задовольняють	с) важко сказати	д) скоріше не задовольняють	е) зовсім не задовольняють
Розподіл	15	145	43	4	1
%	7,21	69,71	20,67	1,92	0,48
<i>7. Необхідність налагоджувати стосунки з іншими людьми зазвичай викликає настрій <...></i>					
Варіанти відповідей	е) зазвичай гарний	д) частіше гарний, ніж поганий	с) важко сказати	б) частіше поганий, ніж хороший	а) зазвичай поганий
Розподіл	31	74	67	34	2
%	14,90	35,58	32,21	16,35	0,96
<i>8. Чи викликає у Вас інтерес спілкування з іншими, чи отримуєте ви від цього задоволення?</i>					
Варіанти відповідей	5 – відносини дуже цікаві і подобаються	4	3	2	1 – відносини не цікаві та не подобаються
Розподіл	51	89	58	9	1
%	24,52	42,79	27,88	4,33	0,4
<i>11. Чи відчуваєте Ви у процесі спілкування з іншими людьми втому та роздратування?</i>					
Варіанти відповідей	а) ні, ніколи	б) зазвичай ні	с) важко сказати	д) іноді буває	е) так, завжди
Розподіл	15	44	26	121	2
%	7,21	21,15	12,50	58,17	0,96
<i>12. Чи виникають у ваших відносинах з іншими людьми напруженість та непорозуміння?</i>					
Варіанти відповідей	а) ні, ніколи	б) зазвичай ні	с) важко сказати	д) іноді буває	е) так, завжди
Розподіл	0	60	24	124	0
%	0,00	28,85	11,54	59,61	0,00
<i>13. Коли Ви спілкуєтеся з іншими людьми, чи відчуваєте Ви почуття страху, що стосунки не складуться (або вас не зрозуміють)?</i>					
Варіанти відповідей	е) ні	д) скоріше ні	с) важко сказати	б) скоріше так	а) так
Розподіл	52	45	38	49	24
%	25,00	21,63	18,27	23,56	11,53

Додаткове питання було спрямоване на вибір важливих аспектів соціальних стосунків. Студентів просили обрати п'ять характеристик відносин із наведеного списку й оцінити задоволеність ними – табл. 6.

Таблиця 6

Розподіл відповідей на питання 9 щодо важливих характеристик соціальних відносин

Характеристики соціальних відносин	Кількість виборів та % частка	Наскільки Ви задоволені кожною з обраних характеристик?				
		а) зовсім ні	б) невеликою мірою	с) середньою мірою	д) великою мірою	е) дуже великою мірою
1. Порозуміння з іншими людьми	198	0	1	31	95	71
	95,19	0,00	0,48	14,90	45,67	34,13
2. Часті контакти та спілкування з іншими	90	3	5	19	43	20
	43,27	1,44	2,40	9,13	20,67	9,62
3. Відсутність труднощів та конфліктів	129	4	12	34	46	33
	62,02	1,92	5,77	16,35	22,11	15,87
4. Можливість висловити свою думку	162	0	7	18	73	64
	77,88	0,00	3,37	8,65	35,10	30,77
5. Шанобливе ставлення до себе навколишніх	152	0	1	18	65	68
	73,08	0,00	0,48	8,65	31,25	32,69
7. Можливість звернутися по допомогу	142	3	10	21	63	45
	68,27	1,44	4,81	10,10	30,29	21,63
8. Можливість проявляти ініціативу	49	0	3	8	24	14
	23,55	0,00	1,44	3,85	11,54	6,73
9. Урахування особистих проблем і труднощів	25	3	2	13	2	5
	12,02	1,44	0,96	6,25	0,96	2,40
10. Гармонія у стосунках з іншими	76	0	5	17	30	24
	36,54	0,00	2,40	8,17	14,42	11,54

Найважливішими аспектами соціальних стосунків студенти вважають порозуміння з іншими людьми, шанобливе ставлення до себе навколишніх, можливість висловити власну думку, а також можливість звернутися по допомогу. У всіх цих сферах спостерігається переважна задоволеність. Отже, міжособистісні стосунки виступають для молоді переважно джерелом підтримки, самоідентифікації та самоцінності; це своєрідне «дзеркало», у якому особистість проявляє та пізнає себе.

Наступне питання стосується почуттів, які студенти переживають у міжособистісних стосунках. Окрім вибору із запропонованих категорій, респонденти могли самостійно описувати важливі, на їхній погляд, переживання. У зроблених виборах переважають позитивні емоції, передусім інтерес та радість. Більшою чи меншою мірою вони зазначені всіма опитаними, а для 81,25–89,9% є досить точною характеристикою відносин (тут і далі ми рахували суму відповідей *d* та *e*) – див. табл. 7.

Негативні емоції для характеристики власних стосунків студенти обирають нечасто, серед них провідні позиції посідають пасивно-негативні стани: тривога, страх, депресія та почуття провини. Переважно юнаки відмічали негативні переживання, зазначали, що їх немає у стосунках – це може характеризувати суб'єктивно важливі емоції, яких вони прагнуть уникати. Найменше у стосунках представлені активні негативні емоції: злість, гнів, агресія та ворожість.

Таблиця 7

Розподіл відповідей на питання «Якими емоціями та почуттями можна характеризувати Ваші стосунки з іншими людьми?»

Емоції та почуття	Кількість виборів та % частка	Наскільки Ви задоволені кожною з вибраних емоцій?				
		а) це зовсім не характерно для моїх відносин	б) це невеликою мірою характеризує мої відносини	с) важко сказати	д) це досить характерно для моїх відносин	е) це точно характеризує мої відносини
1. Інтерес	200	0	8	5	108	79
	96,15	0,00	3,85	2,40	51,92	37,98
2. Радість	183	0	0	14	103	66
	87,98	0,00	0,00	6,73	49,52	31,73
3. Здивування	88	0	18	22	32	16
	42,31	0,00	8,65	10,58	15,38	7,69
4. Біль, страждання	18	8	6	2	2	0
	8,65	3,85	2,88	0,96	0,96	0,00
5. Гнів, злість	44	20	15	9	0	0
	21,15	9,62	7,21	4,33	0,00	0,00
6. Депресія	50	17	17	7	8	1
	24,04	8,17	8,17	3,37	3,85	0,48
7. Огида	47	32	9	2	4	0
	22,60	15,38	4,33	0,96	1,92	0,00
8. Зневага	45	25	5	11	3	1
	21,63	12,02	2,40	5,29	1,44	0,48
9. Ворожість, агресія	46	28	11	6	1	0
	22,11	13,46	5,29	2,88	0,48	0,00
10. Страх	46	21	12	7	6	0
	22,11	10,10	5,77	3,37	2,88	0,00
11. Сором	37	6	13	15	0	3
	17,79	2,88	6,25	7,21	0,00	1,44
12. Провина	32	6	13	7	1	5
	15,38	2,88	6,25	3,37	0,48	2,40
13. Совість	112	8	26	17	41	20
	53,85	3,85	12,50	8,17	19,71	9,61
14. Тривога	69	10	24	15	16	4
	33,17	4,81	11,54	7,21	7,69	1,92

Незначна частка студентів охарактеризували свої відносини як депресивні, що супроводжуються страхом (2,88%), провинною (2,88%), огидою (1,92%), зневагою (1,92%), соромом (1,44%), болем та стражданням (0,96%). Кожен такий випадок потребує пильної уваги педагогів та психологів університету. Тривогу щодо міжособистісних відносин відчувають 9,61% (20 осіб), отже, це досить поширене явище, що може бути предметом групової корекції.

Конативний аспект СПБ студентів

Шкала «Захищеність» дозволяє оцінити відсутність загроз, деформацій та порушень, труднощів у відносинах, а також стійкість людини до несприятливих впливів і труднощів, що виникають у відносинах, – табл. 8.

Таблиця 8

Розподіл відповідей на питання шкали «Захищеність» (N = 208)

<i>14. Якби Ви переїхали в інше місто (країну), стали б Ви підтримувати стосунки з людьми з попереднього місця проживання?</i>					
Варіанти	а) так	б) скоріше так	с) важко сказати	д) скоріше ні	е) ні
Розподіл	116	51	18	17	6
%	55,78	24,52	8,65	8,17	2,88
<i>15. Чи турбує Вас необхідність розмовляти з іншими людьми?</i>					
Варіанти відповідей	е) зовсім не турбує	д) зазвичай не турбує	с) важко сказати	б) зазвичай турбує	а) завжди турбує
Розподіл	46	81	39	30	12
%	22,11	38,94	18,75	14,42	5,77
<i>16. Чи вважаєте Ви, що відносини з іншими людьми можуть бути небезпечними для Вас?</i>					
Варіанти відповідей	а) узагалі безпечні	б) мало небезпечні	с) важко сказати	д) скоріше небезпечні	е) дуже небезпечні
Розподіл	44	87	70	4	3
%	21,15	41,84	33,65	1,92	1,44
<i>18. Чи володієте Ви якимось «прийомами», які допомагають відчувати себе захищеним у спілкуванні з іншими людьми?</i>					
Варіанти відповідей	а) так, володію добре	б) володію частково	с) важко сказати	д) погано володію	е) зовсім не володію
Розподіл	28	82	64	24	10
%	13,46	39,42	30,77	11,54	4,81
<i>19. Що саме ви робите, щоб захистити себе у спілкуванні з іншими людьми?</i>					
Варіанти відповідей	а) намагаюся змінити свою поведінку	б) переконаю партнера змінити поведінку та погляди	с) нічого, продовжую розмову (незалежно від внутр. напруги)	д) продовжую розмову, але даю зрозуміти, що мені неприємно	е) намагаюся будь-якими способами завершити процес спілкування
Розподіл	26	38	37	68	39
%	12,50	18,27	17,79	32,69	18,75

У процесі аналізу відповідей було виявлено, що досить велику частку студентів турбує необхідність розмовляти з іншими людьми. Семеро осіб (3,37% вибірки, суто дівчата) вважають, що відносини з іншими людьми можуть бути небезпечні і навіть дуже небезпечні для них. Досить незначна частка студентів володіє прийомами психологічного самозахисту і знають, що робити для того, щоби захистити себе від неприємних або небезпечних впливів у процесі спілкування. Це відкриває простір для впровадження соціально-психологічних тренінгів для опанування потрібних технік.

Одним із найважливіших в опитувальнику СПБ ми вважаємо допоміжне питання 17, спрямоване на з'ясування поширеності конкретних небезпек та страхів у міжособистісних стосунках. У попередніх питаннях (див. п. 16 табл. 8) більшість студентів вказали, що не відчують вираженої небезпеки в міжособистісних стосунках. Проте зміна формулювання питання дозволила виявити незахищеність від низки психологічних небезпек.

Таблиця 9

Розподіл відповідей на питання «Наскільки захищеним Ви почуваетесь у стосунках з іншими людьми?», N = 208

Наскільки захищено Ви почуваетесь у стосунках з іншими людьми від <...>		Варіанти відповіді				
		а) цілком незахищений	б) скоріше незахищений, ніж захищений	с) не знаю	д) скоріше захищений, ніж незахищений	е) цілком захищений
публічного приниження / образ	n	2	12	49	84	61
	%	0,96	5,77	23,56	40,38	29,33
погроз	n	6	6	28	88	80
	%	2,88	2,88	13,46	42,31	38,46
примушення робити щось проти бажання	n	4	15	41	83	65
	%	1,92	7,21	19,71	39,90	31,25
ігнорування	n	14	26	72	50	46
	%	6,73	12,50	34,61	24,04	22,12
недоброзичливого ставлення	n	9	16	52	92	39
	%	4,33	7,69	25,00	44,23	18,75

Найбільше студентів (19,23% вибірки, варіанти *a + b* у табл. 9) зазначили, що у стосунках почувуються частково або цілком незахищеними від ігнорування. Окрім того, 12,02% опитаних потребують захисту від недоброзичливості інших людей, 9,13% – від примусу щось робити проти бажання. Понад 5% заявили про потребу в захисті від погроз та публічного приниження. Це досить значні цифри, які не можна ігнорувати.

Чинники, що впливають на прояви відчуття СПБ студентів

1. Порівняння груп різної статі

Аналіз гендерних відмінностей у показниках СПБ показав, що загальний рівень відчуття соціально-психологічної безпеки в жіночій та чоловічій частинах вибірки достовірно не відрізняються ($p = 0,155$, див. табл. 10), хоча дівчата порівняно із хлопцями менше задоволені тим, як складаються їхні міжособистісні стосунки (виявлені відмінності на рівні тенденції, $p = 0,070$). Жінки переживають більш позитивні емоції в соціальних відносинах ($p = 0,028$); порівняно вище оцінюють те, яким чином реалізуються в соціальних відносинах їхні власні інтереси та потреби: частота контактів, взаєморозуміння з іншими, можливість висловити власну думку, ступінь ініціативи, прояви поваги і гідності, можливість отримати підтримку тощо ($p = 0,019$). Окрім того, дівчатам значно більше за хлопців властивий страх, що стосунки не складуться або їх не зрозуміють (п. 13, $p = 0,033$), вони мають збільшену потребу в опануванні спеціальних технік і прийомів самозахисту ($p = 0,021$).

Найбільші відмінності між групами різної статі стосуються показника захищеності у стосунках (конативний компонент структури СПБС). Дівчата значно більшою мірою, ніж хлопці, відчують наявність загроз, деформацій, порушень та труднощів у відносинах ($p = 0,004$). Водночас дівчата більшою мірою потребують опанування спеціальних прийомів, які допомогли б їм захиститися від несприятливих впливів.

2. Порівняння груп із різним сімейним статусом

Переважна частина вибірки – неодружені особи, що цілком зрозуміло в цьому віці. Лише 24 респонденти (11,54%) перебувають в зареєстрованому шлюбі, проте цей факт значущо відображується на характеристиках СПБ. У табл. 11 наведені також показники розлучених осіб, проте через невелику чисельність (усього троє людей) ця підгрупа не брала участі в порівняльному аналізі.

Таблиця 10

Порівняльний аналіз показників СПБ студентів різної статі

Діагностичні параметри	Жінки (N = 141)		Чоловіки (N = 67)		Критерій Манна – Уїтні	
	M	SD	M	SD	U	p
Гармонійність	0,70	0,15	0,69	0,15	4 370,5	0,378
Задоволеність	0,56	0,13	0,60	0,13	3 993	0,070
Захищеність	0,63	0,15	0,68	0,14	3 578	0,004
Сумарний індекс СПБ	0,62	0,11	0,65	0,11	4 147,5	0,155
<i>Додаткові індекси</i>						
п. 4. Умови досягнення гармонійних відносин	2,84	0,60	2,80	0,60	4 469	0,529
п. 5. Характеристика стосунків	2,88	0,46	2,81	0,39	4 364,5	0,372
п. 9. Задоволеність характеристиками соціальних стосунків	3,10	0,71	2,93	0,56	3 775	0,019
п. 10. Емоції, що супроводжують стосунки	2,99	0,56	2,75	0,63	3 835,5	0,028
п. 17. Почуття захищеності у стосунках	2,82	0,73	2,78	0,73	4 445,5	0,491
п. 20. Потреба в опануванні прийомів самозахисту	2,76	0,63	2,47	0,60	3 798,5	0,021

Таблиця 11

Порівняльний аналіз показників СПБ студентів із різним сімейним статусом

Діагностичні параметри	Одружені (N = 24)		Неодружені (N = 181)		Розлучені (N = 3)		Критерій Манна – Уїтні	
	M	SD	M	SD	M	SD	U	p
Гармонійність	0,73	0,15	0,70	0,16	0,61	0,13	1 972	0,458
Задоволеність	0,57	0,12	0,57	0,13	0,54	0,07	2 114	0,831
Захищеність	0,73	0,11	0,64	0,15	0,57	0,05	1 499	0,013
Сумарний індекс СПБ	0,66	0,08	0,63	0,12	0,57	0,06	1 851,5	0,240
<i>Додаткові індекси</i>								
п. 4. Умови досягнення гармонійних відносин	3,09	0,66	2,79	0,58	2,80	0,87	1 626	0,045
п. 5. Характеристика стосунків	3,07	0,52	2,83	0,42	2,87	0,12	1 581	0,029
п. 9. Задоволеність хар-ками соціальних стосунків	3,41	0,61	3,00	0,67	3,13	0,50	1 349,5	0,003
п. 10. Емоції, що супроводжують стосунки	3,11	0,57	2,89	0,59	2,95	0,78	1 788	0,158
п. 17. Почуття захищеності у стосунках:	3,22	0,66	2,75	0,73	3,13	0,46	1 251,5	0,001
- від примушення робити щось проти бажання	3,37	0,87	2,85	0,99	3,33	0,58	1 455,5	0,006
- від ігнорування	3,29	1,04	2,30	1,13	3,00	1,00	1 090,5	0,000
п. 20. Потреба в опануванні прийомів самозахисту	1,21	0,81	2,98	1,04	2,67	0,75	1 151	0,000

Як показали отримані дані, одружені юнаки та дівчата мають значно вищі показники захищеності в міжособистісних стосунках (конативний компонент СПБ, $p = 0,013$) порівняно з холостими. Вони більшою мірою описують свої стосунки як доброзичливі та привабливі

($p = 0,029$); демонструють більшу задоволеність умовами досягнення гармонійності відносин: знанням себе та партнера, комфортністю ситуації спілкування, упевненістю в собі, відсутністю непорозуміння тощо ($p = 0,045$). Молоді люди, що перебувають у шлюбі, виразно задоволені такими характеристиками соціальних стосунків, як частота контактів, ступінь взаєморозуміння, можливість висловитися й отримати підтримку, поважне та гідне ставлення до себе тощо ($p = 0,003$). Також вони відчують значно більшу захищеність від негативних аспектів спілкування, зокрема від ігнорування ($p = 0,000$) та примушення щось робити проти власного бажання (останній результат, імовірно, зумовлений сепарацією від батьківської родини).

3. Порівняння груп на різних етапах навчання

Порівняння характеристик СПБ студентів упродовж п'яти років навчання в університеті відображує, з одного боку, процес формування необхідних соціальних та професійних компетенцій, а з іншого – закономірне вікове й особистісне дозрівання, набуття життєвого досвіду. У табл. 12 ми бачимо виражену динаміку зростання – середні показники СПБ поступово збільшуються з кожним роком, особливо помітний кількісний стрибок спостерігається після закінчення бакалаврату.

Таблиця 11

Середні показники та порівняльний аналіз оцінок СПБ студентів різних курсів (критерій Н Краскела – Уолліса)

Діагностичні параметри	1-й курс, N = 45	2-й курс, N = 43	3-й курс, N = 46	4-й курс, N = 40	5-й курс (магі- стри), N = 34	Хі-квадрат	p
Гармонійність	0,63 ↓	0,71	0,69	0,72	0,77 ↑	16,25	0,003
Задоволеність	0,53	0,55	0,57	0,59	0,64 ↑	15,85	0,003
Захищеність	0,60	0,61	0,67	0,65	0,72 ↑	19,51	0,001
Сумарний індекс СПБ	0,58	0,61	0,63	0,64	0,70 ↑	27,90	0,000
<i>Додаткові індекси:</i>							
п. 4. Умови досягнення гармонійних відносин	2,69	2,87	2,81	2,79	3,02	5,83	0,212
п. 5. Характеристика стосунків	2,66	2,84 ↑	2,83	2,90	3,09 ↑	21,81	0,000
п. 9. Задоволеність хар-ками соціальних стосунків	2,88	3,05	3,06	3,06	3,24	6,56	0,161
п. 10. Емоції, що супроводжують стосунки	2,69	2,93 ↑	2,99	2,86	3,15 ↑	12,39	0,015
п. 17. Почуття захищеності у стосунках	2,44	2,82 ↑	2,77	3,02 ↑	3,08	18,41	0,001
п. 20. Потреба в опануванні прийомів самозахисту	3,64 ↑	2,84	2,50	2,33	2,24	11,39	0,023

Найнижчі показники СПБ на початку навчання, імовірно, зумовлені необхідністю адаптації до нового соціального оточення, що стимулює розвиток самостійності та відповідальності студентів. Це пояснює збільшену потребу в опануванні технологій самозахисту саме на 1-му курсі університету. Отже, це найкращий час для сприйняття тренінгів міжособистісної комунікації та формування відповідних компетенцій.

Обговорення отриманих результатів

Усі дані стосовно вираженості окремих компонентів та чинників формування СПБ студентів економіко-правових спеціальностей отримані й опубліковані вперше, через що ми не маємо змоги порівняти їх з аналогічними результатами попередніх дослідників.

Отримані дані показали, що для студентів як суб'єктів міжособистісних стосунків характерний стан динамічного балансу внутрішнього особистісного потенціалу і зовнішніх соціальних умов, зумовлений наявністю гармонійних взаємин, що приносять задоволення індивіду, характеризуються захищеністю (відсутністю деформацій, порушень, труднощів) та толерантністю у відносинах. Описані особливості створюють унікальний *потенціал соціально-психологічної безпеки студентів* – сукупність умов, необхідних для підтримки цілісності суб'єкта відносин. Цей потенціал взаємодіє із загрозами соціального світу (ситуаціями маніпулювання, тиску, образ тощо), створює можливість протистояти цим загрозам або піддаватись їм. Відчуття СПБ дозволяє зберегти психологічну цілісність особистості у процесі життєдіяльності, реалізувати її творчий та духовний потенціал (Ексакусто, 2010). У наших попередніх наукових розвідках було показано, що уявлення про психологічну безпеку пов'язані з низкою особистісних властивостей респондентів: базисними переконаннями, цінностями, смисложиттєвими орієнтаціями, самоефективністю, життєстійкістю і саморегуляцією, особистісним зростанням і саморозвитком, які відображають простір можливостей суб'єкта, сприяють балансу його відносин, активності та задоволеності (Блинова, Ільницька 2019).

У невеликої частини студентів були виявлені характерні порушення формування СПБ, що проявляється у відчутті незахищеності, страхах і тривозі щодо неприйняття або нерозуміння, депресивних станах та інших пасивно-негативних емоціях у ситуаціях спілкування. Порушення міжособистісних стосунків можуть виникати з різних причин, як об'єктивних (негативний вплив ситуації або партнера зі спілкування), так і через внутрішні особистісні чинники. Накопичені попередніми дослідниками емпіричні дані переконують, що процес формування психологічної безпеки на особистісному рівні детермінований рівнем суб'єктності людини, а також змістом і умовами її професійної діяльності (Шлыкова, 2004; Приходько, 2017). Важливим компонентом психологічної безпеки особистості, зокрема її поведінкового компоненту, є готовність активувати техніки самозахисту в загрозовій ситуації (Savchenko & Svyryda, 2020). Зниження рівня СПБ проявляється в емоційному та психологічному дискомфорті студентів, зниженні соціальної активності.

Особливу цікавість викликають виявлені гендерні відмінності відчуття СПБ, зважаючи на впевнені соціальні зміни та трансформації гендерних ролей у сучасному суспільстві. Жіноча вибірка демонструє низку внутрішньо-суперчливих проявів, як-от задоволеність процесом спілкування та водночас вираженість незахищеності. Усе це може відображати високу потребу жінок у соціальних контактах, що зумовлює відповідні страхи та переживання. На нашу думку, це відображує традиційний розподіл гендерних ролей, який приписує жінкам другорядну бо залежну позицію в соціальній взаємодії.

Отримані результати показали, що наявність шлюбних стосунків – стабільна присутність партнера, емоційно насичені, близькі та довірчі відносини значною мірою сприяють формуванню внутрішнього відчуття соціально-психологічної захищеності юнаків та дівчат. Цей результат цілком логічний з огляду на те, що побудова романтичних стосунків та власної родини є одним із головних завдань віку, що свідчить про особистісну зрілість, перехід до дорослості. Незважаючи на розмитість сімейних цінностей у сучасної молоді, родина все ще виступає важливим інститутом соціалізації особистості – зокрема, умовою безпечного існування, що сприяє збереженню психологічного благополуччя та розвитку особистості.

Висновки

Студенти мають низку характерних особливостей відчуття соціально-психологічної безпечності, які впливають на збереження цілісності особистості у процесі спілкування та реалізацію її потенціалу в освітньо-професійному середовищі. Молоді люди розглядають сферу міжособистісних відносин як простір для постійного розвитку та самовдосконалення. Хоча більшість студентів уважають відносини з навколишніми цілком гармонійними

(доброзичливими, довірчими, близькими, привабливими), майже половина з них хотіли б змінити свої стосунки. Міжособистісні стосунки виступають для молоді переважно джерелом підтримки, самоідентифікації та самоцінності; це своєрідне «дзеркало», у якому особистість проявляє та пізнає себе.

Більшість опитаних задоволені своїми стосунками; спілкування викликає в них нейтральні емоції або зацікавленість, радість та позитивний настрій. Серед негативних аспектів найвиразніше відчуття присутності зовнішнього контролю у стосунках, що зумовлено дефіцитом самостійності в організації власної поведінки, що притаманний юнацькому віку. Більше половини студентів у процесі спілкування іноді відчувають втому, роздратування, напруженість та непорозуміння. Більше третини опитаних побоюються, що стосунки не складуться або їх не зрозуміють. Негативні емоції для характеристики стосунків студенти обирають нечасто, серед них провідні позиції належать пасивно-негативним станам, як-от: тривога, депресія, страх, почуття провини. Студенти виявили незахищеність від низки психологічних небезпек: ігнорування, недоброзичливості, примушення робити щось проти свого бажання.

На прояви відчуття психологічної безпечності студентів достовірно впливають соціально-демографічні чинники: вік, стать та сімейний статус. З кожним роком навчання в університеті показники поступово збільшуються, що відображує закономірне вікове й особистісне дозрівання, набуття життєвого досвіду, формування соціальних та професійних компетенцій. Дівчата, порівняно із хлопцями, відчувають меншу захищеність у відносинах, виявляються більш вразливі у взаємодії із загрозами соціального світу (ситуаціями образ, недоброзичливості, ігнорування, зовнішнього тиску тощо) і мають менші можливості протистояти порушенням та деформаціям під час спілкування. Наявність шлюбних стосунків сприяє формуванню внутрішнього відчуття соціально-психологічної захищеності студентів.

Досить незначна частка молодих людей знають, що робити для того, щоби захистити себе від неприємних або небезпечних впливів у процесі спілкування. Це відкриває простір для впровадження соціально-психологічних тренінгів для опанування технік психологічного самозахисту, які треба запроваджувати якомога раніше – від початку навчання в університеті.

References:

1. Baeva, I.A. *Psikhologicheskaiia bezopasnost v obrazovanii* (Psychological safety in education). Sankt-Peterburg: Soiuz, 2002 [in Russian].
2. Blynova, O.Ye., Holovkova L.S., Sheviakov O.V. (2018). Philosophical and sociocultural dimensions of personality psychological security. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 14, 73–83. DOI: 10.15802/ampr.v0i14.150750.
3. Blynova, O.Ye., Ilnitska I.A. (2019). Osobystisni chynnyky pochuttia psykhologichnoi bezpechnosti studentiv (Personal factors of students' sense of psychological security). *Deviati Severianski sotsialno-psykhologichni chytannia : mater. mizhnar. nauk. konf. (m. Chernihiv, 30 lystop. 2018 r.) / za nauk. red. O.Yu. Drozdova, I.I. Shlimakovoi. Chernihiv, NU ChK im. T.H. Shevchenka*, P. 26–28 [in Ukrainian].
4. Eksakusto, T.V. (2010). *Teoreticheskie osnovy sotcialno-psikhologicheskoi bezopasnosti* (Theoretical foundations of social and psychological security). Rostov-na-Donu : Iuzhnyi federalnyi universitet [in Russian].
5. Kotik, M.A. (1989). *Psikhologiiia i bezopasnost* (Psychology and security): 3-e izd. Tallin: Valgus [in Russian].
6. Maddi, S.R. (2004). Hardiness: An operationalization of existential courage. *Journal of Humanistic Psychology*, 44 (3), 279–298. DOI: 10.1177/0022167804266101.
7. Maslow, A. (1954). *Motivation and personality*. New York: Harper.

8. Prykhodko, I.I. (2017). Diahnostyka psykhologichnoi bezpeky osobystosti fakhivtsia ekstremalnoho vydu diialnosti (Diagnosis of psychological security of the personality of a specialist in extreme activities). Kharkiv: NANHU [in Ukrainian].
9. Savchenko, O., & Svyryda, M. (2020). The model of personal psychological security as a complex phenomenon. *Psychological journal*, 6 (12), 66–79. DOI: 10.31108/1.2020.6.12.7.
10. Shlykova, N.L. (2004). Psikhologicheskaia bezopasnost subekta professionalnoi deiatelnosti. Tver : Triada [in Russian].
11. Wang, J., Long, R., Chen, H. & Li, Q. (2019) Measuring the Psychological Security of Urban Residents: Construction and Validation of a New Scale. *Frontiers in Psychology*, 10, 2423. DOI: 10.3389/fpsyg.2019.02423.